

Обговорення питання про те, чи варто починати війну в затоці, виявляло собою цілу панораму метафор. Держсекретар Бейкер із Саддама Хусейна як головну перешкоду на шляху "розвитку нашого економічного життя". Президент Буш сказав, що він "затис у лещата" нашу економіку. Генерал Шварцкопф назвав окупацію Кувейту як триваюче "згвалтування". Президент сказав, що Сполучені Штати перебувають у Перській затоці, щоб "захищати волю, захищати наше майбутнє й захищати невинних" і для досягнення цих цілей нам необхідно "відтіснити Саддама Хусейна". Саддам Хусейн був порівняний з Гітлером. На думку Лакоффа важливо, буквально життєво важливо, зрозуміти, яку роль метафоричне мислення зіграло в залученні американців у цю війну.

Отже, метафоричність – це не перевага й не недолік мислення, це його невід’ємна частина. При використанні метафор краще сприймаються абстрактні поняття й надзвичайно складні ситуації. Основними моделями метафоризації концепту *war* у сучасній англійській мові є "війна – це театр", "війна – це змагання", "війна – це економічна операція", "війна – це світ тварин", "війна – це шлях", "війна – це урок".

Література

Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка: Культурные концепты / Серафима Евгеньевна Никитина. — М.: Наука, 1991. — 204 с. Скляревская, Г. Н. Категория оценки: основные понятия, термины, функции (на материале русского языка) / Скляревская Г.Н. // Оценка в современном русском языке, 1997. — С. — 166-184. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 342 с. Хейзинга Й. Homo Ludens: в тени завтрашнего дня / Хейзинга Й. — М.: Прогресс-Традиция, 1997. — 413 с. Шейгал, Е.И., Буряковская, В.А. Лингвокультурология: Языковая репрезентация этноса / Шейгал Е. И., Буряковская В. А. - Волгоград: Перемена, 2002. — 178 с.

УДК 811.112

КОВАЛЬ І.І.

(Київський національний лінгвістичний університет)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПТУ *SCHÖNHEIT* У VIII–XIV СТОЛІТТЯХ

В статті розглянуто історико-культурний розвиток концепту *SCHÖNHEIT* у VIII–XIV століттях. Досліджено лексичні засоби вербалізації концепту *SCHÖNHEIT* в давньовірхньонімецькій мові. Виокремлено диференційні ознаки концепту *SCHÖNHEIT* в середньовірхньонімецькій мові та проаналізовано їх взаємозв'язок з культурою середньовічної людини. Встановлено, що у давньовірхньонімецькій мові до основних ознак краси відносились вишуканість, пишність, грація, гарний одяг; у XI–XIV стст. до ознак краси додалися неперевершеність, розкіш та блиск, статність, благородність, знатність та імпазантність, витонченість та привабливість, дорожнечність.

Ключові слова: концепт *SCHÖNHEIT*, диференційні ознаки, глибинне ядро, Середньовіччя, лицарська культура.

Коваль І.І. Историко-культурное развитие концепта *SCHÖNHEIT* в VIII–XIV столетиях. В статье рассмотрено историко-культурное развитие концепта *SCHÖNHEIT* в VIII–XIV веках. Исследованы лексические средства вербализации концепта *SCHÖNHEIT* в древневерхненемецком языке. Выделены дифференциальные признаки концепта *SCHÖNHEIT* в средневерхненемецком языке и проанализирована их взаимосвязь с культурой средневекового человека. Установлено, что в древневерхненемецком языке к основным признакам красоты относились изысканность, великолепие, грация, красивая одежда. В XI–XIV вв. к признакам красоты добавились неотразимость, роскошь и блеск, статность, благородство, знатность и импазантность, изящество и привлекательность, драгоценность.

Ключевые слова: концепт *SCHÖNHEIT*, дифференциальные признаки, глубинное ядро, Средневековье, рыцарская культура.

Koval I.I. Historical and cultural development of the concept *SCHÖNHEIT* in VIII–XIV centuries. The article deals with the historical and cultural development of the concept *SCHÖNHEIT* in VIII–XIV centuries. Lexical means of verbalization of the concept *SCHÖNHEIT* in Old High German language are investigated. Differential features of the concept *SCHÖNHEIT* in Middle High German are determined and their relationship with the culture of medieval man is analyzed. It is established that in Old High German to the basic features of beauty belonged elegance, splendor, grace, good clothes, in the XI–XIV centuries to those features of beauty were added luxury, stateliness, nobility and solemnity, charm and jewel.

Keywords: concept *SCHÖNHEIT*, differential features, underlying nucleus, the Middle Ages, courtly culture.

Історія кожної мови відображає історію і культуру народу – її носія, а мова інтерпретує дійсність, створюючи особливу реальність, в якій живе людина. Лінгвістика ХХІ ст. активно розробляє напрямки, в якому мова розглядається як культурний код нації. Фундаментальні основи цього підходу були розроблені в працях В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Уорфа, які доводили, що межі мови нації означають межі світогляду людини, тому що людина стає людиною лише тоді, коли вона з дитинства засвоює мову і разом з нею культуру свого народу. Мова, мислення та культура настільки тісно взаємопов'язані, що практично утворюють одне ціле, що складається з цих трьох компонентів, жоден з яких не може функціонувати та існувати без двох інших. Всі разом вони співвідносяться з реальним світом, протистоять йому, залежать від нього і одночасно формують його [Тер-Минасова 2000, с. 39]. Взаємозв'язок мови, мислення, культури визначає національно-культурну специфіку представлення концепту як згустку культури у свідомості людини; того, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини і того, через що людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [Степанов 2004, с. 48] з позицій аналізу способів його вербалізації, яка порягає в прототипному уявленні носіїв певної культури про певні явища оточуючого світу [Славова 2013, с. 354].

Дослідженням концептів як однієї з найактуальніших категорій лінгвокультурологічного дослідження займалися такі видатні вчені як В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, Г. Г. Слишкін, які роблять акцент на концепті як вже сформованому ментальному утворенні, як частини всієї концептуальної картини світу, як фрагменті картини світу.

Метою даної статті є проаналізувати історико-культурний розвиток концепту SCHÖNHEIT.

До основних **завдань** належать: виявити лексичні засоби вербалізації концепту SCHÖNHEIT у давньо- та середньовісньонімецькій мовах; встановити диференційні ознаки досліджуваного концепту; дослідити культурний розвиток суспільства в зазначені часи.

Предмет дослідження становить історико-культурний розвиток концепту SCHÖNHEIT у VIII-XIV століттях.

Об'єктом дослідження є концепт SCHÖNHEIT.

Актуальність статті обумовлена орієнтацією в лінгвістиці на антропоцентричну парадигму, зростанням інтересу до вивчення "душі людини", тобто до опредмеченої в мові свідомості людини, її світогляду та мислення.

Вже у давньовісньонімецький період краса відігравала досить значну роль, про що свідчить досить розвинене лексико-семантичне поле концепту SCHÖNHEIT. Глибинним ядром є прикметник *scōni*, який вживається 87 [Köbler 2014] разів у пам'ятках давньовісньонімецького періоду і вперше засвічений наприкінці VIII ст.

До прикметників, які вербалізують концепт SCHÖNHEIT відносяться також: *fagar**, *fagari** – "красивий", "пишний", "блискучий", *zieri** *ziere**, *ziari** (нім. *zierlich*) – "вишуканий", "пишний". *wāhi** *wāhhi**, *waehe**, *wāhe** (нім. *wāh*) мали значення "гарний", "делікатний", "незвичайний", "видатний". *lioblīh** та *liublīh** (нім. *lieblich*) виступали у значенні "милий", "граційний", "гарний", так само як і спільнокореневий прикметник *liobsam** (нім. *liebsam*). Рідкісним у давньовісньонімецький період був прикметник *wātliḥ** та його варіант *wāllīh**, які використовувалися для опису гарного вбрання. Лексема *bilidlīh** вживалася в значенні "зразковий", "гарний". Поняття краса у VIII–XI ст. описувалось ще кількома прикметниками, які припинили своє існування в сучасній німецькій мові, а саме: *minnesam** – "ніжний", "милий", "гарний"; *smeckkarlīh**, *smeckarlīh** – "витончений", "ніжний", "гарний", *fagar** – "гарний", "приємний".

У XI ст. в епоху розквіту Середньовіччя мова характеризується суттєвою зміною граматичних, орфографічних та фонетичних норм, а також розвитком лексичного складу, що знаходить своє вираження в середньовісньонімецькій мові. Глибинним ядром концепту SCHÖNHEIT залишається прикметник *schæne*, який має в цей період цілий ряд похідних:

ebenschæne, geschæne, herzenschæne, milkschæne, schænic, überschæne, wunderenschöne, üzgeschænet, ūzerschænet, що вирізняються більшою експресивністю.

Середньовіснийнімецький період характеризується, зокрема, розвитком лексичної системи, що призвело до розширення лексико-семантичного поля концепту SCHÖNHEIT. Із словника *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* [Köbler 2014] було відібрано 86 лексем, в дефініції яких присутня сема *schön*: *bēl, blanc, edele, ērlīch, ērsam, feitet, fier, flōris, fīnlich, geflōrieret, gehiure, gemeit, genæme, geslaht, gevruot, guot, gezierlich, hērlīch, herrelich, hōvesch, hōveschhaft, klār, klārlich, klüeglich, kluoclich, kürlich, lieht, liehtgemālet, liehtgevar, lieb, lieplich, lobelich, lusic, lustlich, lustsam, minlich, minneniclich, minniclich, rein, reiniclich, reinlich, rittærelīch, sæledebære, sæledebarn, sæledehaft, sæliclich, senfte, smolz, spæhe, suber, stolz, sūberlich, sūeze, tol, weidenlich, ūzerwelet, vager, vīn, vīnic, vīnlich, vlætīc, vlætīclich, vrūete, vruot, vruotlich, wæhe, wæhelīch, wætīc, wætlich, weidelīche, triutlich, wīz, wolgebære, wolgemachet, wolgestalt, wolgetān, wolgevar, wolgevūeget, wolständige, wūnnevar, wūnniclich, ziersam, ziere, zierlich, zart*.

Для встановлення диференційних ознак концепту SCHÖNHEIT було проаналізовано дефініції вище наведених прикметників в встановлено, що для їх опису використано 290 лексем (словник Köbler. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*), серед яких найчастіше зустрічаються *schön*, що є глибинним ядром концепту (86 разів), *herrlich* (28), *prächtīg* (22), *stattlich* (18), *edel* (17), *fein* (17), *gut* (15), *angenehm* (13), *lieblich* (13), *lieb* (11), *froh* (10), *glänzend* (10), *tüchtig* (9), *freundlich* (9), *kostbar* (8), *rein* (8), *anmutig* (7), *glücklich* (7), *klar* (7), *liebevoll* (7), *strahlend* (7), *zärtlich* (7), *ansehnlich* (6), *ausgezeichnet* (6), *ehrenvoll* (6), *hell* (6), *klug* (6), *liebenswert* (6), *stolz* (6), *vollkommen* (6), *vornehm* (6). Асоціація краси саме з такими ознаками не випадкова, адже у XII ст. в Німеччині в умовах розвиненого феодального суспільства розвивається поняття придворного життя, що об'єднує в себе лицарство та придворну культуру. Належати до певного двору (*höfisch* "придворний", що походить в *höflich* "ввічливий") або бути "ввічливим" було ознакою вищого соціального прошарку [Goetz 2002, с. 165].

Співставимо диференційні ознаки концепту SCHÖNHEIT з культурним розвитком середньовічної людини. До найважливіших диференційних ознак концепту можна віднести *glänzend, rein, klar, strahlend, hell*, значущість яких підтверджується історично. У Середні віки особливо цінувався яскравий колір, світло і блиск. Світло давало відчуття безпеки та впевненості, темрява таїла погрозу. У XII ст. середньовічне суспільство відкрило для себе нову цінність у духовному й матеріальному світі, сприйнявши і осмисливши власну потребу у світлі як прояві найвищої сакральності. Готика відчинила храми назустріч потокам тріумфальному світлу, назустріч небесам. "Бог – це світло", – повторювали теологи. Все, що було пов'язано зі світлом, привертало увагу, викликало довіру, асоціювалось з красою. Подібна "середньовічна метафізика світла" – одна із характерних особливостей того часу [Рябова 1999, с. 59-60].

Для підтвердження давнього синкретизму краси та блиску проведемо етимологічний аналіз. Поняття "білий", "світлий", "срібло" відносяться до і.-є. кореня **hark'*, про що свідчить спорідненість лат. *argentum* «срібло», хетт. *harki* "срібло", "білий" [Гамкрелідзе 1998, с. 713]. К. Уоткінс відновлює і.-є. корінь **arg-* зі значенням "білий", "чистий", "блискучий", "сяючий", "срібло" [Watkins 2000, с. 5]. Сема 'блистити', в свою чергу, також співвідноситься з поняттям "золото": лат. *aurum* пов'язане з коренем *g(n)el* "жовтий": двн. *gelo*, нім. *gelb*, гот. *gulþ*, дангл. *gold*. Через це співвідношення реконструюється і.-є. корінь **haus-/hu-os* "золото" [Гамкрелідзе 1998, с. 713]. К. Уоткінс також вважає дані поняття спорідненими, відновлюючи корінь **aus-*, який, на його думку, мав значення "золото" і "блистити", а також корені **gel* «яскравий» та **ghel* "сяяти", "блистити" (фарбами чи золотом) [Watkins 2000, с. 6, 25, 29].

Невід'ємною рисою середньовічного сприйняття краси є її розуміння як божественної ознаки. Середньовічна свідомість була, по-перше, конкретна, а по-друге – трансцендентна, тому для неї прекрасне все, що йде від Бога. Краса, в свою чергу – трансцендентна категорія

[Эко 2004, с. 10]. Красиве все, що йде від Бога, він втілює найвищу довершеність, котра тісно пов'язана з небесним, божественним. Разом з тим, Бог є світло, а значить, все красиве неодмінно має бути насичене світлом, сяйвом та блиском як символами божественної природи [Ле Гофф 2000, с. 164].

Проте для середньовічної людини, з її символічним мисленням, яка "жила у світі символів" [Гутновая 1992, с. 686], був необхідним видимий знак довершеності. Таким символом була зовнішня краса. Тому саме там, де йдеться про святих, праведників, найвищих прошарків духовенства, вони обов'язково гарні ззовні – це відображення їх духовної довершеності і наближеності до Бога [Оссовская 1987, с. 165].

Чесць, як відомо, також відігравала значну роль в середньовічній культурі, і означала не стільки усвідомлення власного достоїнства, скільки славу серед оточуючих, доблесть, що сприймалась не як особливість, а як однаковість, схожість з іншими [Гутновая 1992, с. 165]. Тобто, честь пов'язана з повноцінним функціонуванням людини, її положенням в суспільстві. Представники куртуазної спільноти, передусім король, князь та їх оточення, а пріорі наділені честю. Спрацьовує відомий принцип середньовічного суспільства: більш знатний – більш доблесний, чесний і т.д. Благородні якості людини напряду пов'язуються з її високим положенням. Чесць – це невід'ємний атрибут королівського роду, кожного її його членів, незалежно від реальних дій. Тому честь виступає однією з диференційних ознак краси в Середньовіччі. Людина була позбавлена особистісних якостей, вона поставала лише як тип: селянин – потворний, схожий на звіра, а знатні, шляхетні сеньйори мають золотисте курчає волосся, блакитні очі, що підтверджується в творах мистецтва та літератури. Поняттю «чесць» у середньовічній період відповідають такі ознаки краси як *edel*, *ehrenvoll*, *stolz*, *vornehm*.

Розкіш, яка передавалась лексемами *kostbar*, *stattlich*, *prächtig*, *ansehnlich* мала відмінне від сучасного значення. Наприклад, розкіш застілля виражалась більше у великій кількості трав, ніж у вишуканості, оскільки Європа до XV ст. не знала кулінарії. Посуд, скатертина, серветки, як і «продовольча розкіш» були недоступні простому населенню. Взагалі середньовічне гурманство було визначальною рисою феодального класу. Ненажерливість виражалась у грубих формах надзвичайної прожерливості, вихваляння їжею [Петров 2008].

Середньовіччя – це також епоха шляхетних лицарів та романтичних історій. Лицар повинен випромінювати силу і військові уміння. Зовнішній вигляд і вміння героя слугували класовою ознакою [Оссовская 1987, с. 41]. Славний, доблесний воїн неодмінно наділений зовнішньою красою, яка не менш важлива за його військові уміння. Лицар оспівує Прекрасну Даму, він повинен смиренно і терпеливо виконувати її капризи. Кохання їх платонічне. Його реальний зміст не стільки в самому любовному романі, скільки в тих душевних переживаннях, які змінюють закоханого, роблять його довершеним, щедрим, благородним. Вона – джерело натхнення і воєнних подвигів. Відбувається накладання образів Прекрасної Дами і Діви Марії, що дозволяє говорити навіть про еротичне ставлення до Мадонни в куртуазній культурі; земне кохання – попередник небесної любові. Головною в любовній ліриці є саме сила кохання, а не жінка [Рябова 1999, с. 19–20].

Тому логічним вбачається зв'язок краси з добром, дружною, щастям, ніжністю, любов'ю (чи якостями *herrlich*, *fein*, *gut*, *angenehm*, *lieblich*, *lieb*, *froh*, *freundlich*, *anmutig*, *glücklich*, *zärtlich*, *liebenswert*, *liebevoll*), які оспівувались в міннезангах. Любов змінює людину: навіть грубу і невиховану змушує виблискувати красою, незнатну наділяє шляхетністю, чванливого одаровує покірливістю. А. Капеллан виділяє три шляхи досягнення любові: зовнішня краса, гарний характер і красномовство [Рябова 1999, с. 21]. Затим образ лицаря як і краса його Прекрасної Дами, вірність лицаря своїй дамі до самої смерті занадто гіперболізовані:

*Dû bist mîn, ich bin dîn:
des solt dû gewis sîn;
dû bist beslozen in mînem herzen,
verlorn ist daz slüzzelîn:*

dû muost immer drinne sîn (Anonym).

Виходячи з даних аналізу, однією з характерних рис краси був розум (*klug*). Це цікаво в першу чергу тому, що єдиним освіченим станом було духовенство. При церквах та монастирях відкривались школи, в яких навчались майбутні монахи, а в деяких регіонах і діти мирян [Петров 2008, с. 47]. Оскільки Середньовіччя відрізняється високою релігійністю, то краса виступає, насамперед, знаком віри, божественного благословення. Ніщо не може зруйнувати красу, зіпсувати зовнішність, якщо її носій вірить в Бога. І навпаки, небажання жити по волі Бога призводить до розрухи, занепаду краси. Тому люди, особливо близькі до Бога, для середньовічної культури особливо красиві. Оскільки духовенство є єдиним освіченим класом, то розум виявляється ознакою краси.

Результати і перспективи подальшого дослідження. Підводячи підсумки варто зазначити, що концепт SCHÖNHEIT пройшов тривалий шлях у своєму історичному розвитку, набуваючи різноманітних значень. У давньоверхньонімецькій мові до основних ознак краси відносились вишуканість, пишність, грація, гарний одяг; у XI–XIV ст. до її ознак додалися неперевершеність, розкіш та блиск, статність, благородність, знатність та імпозантність, витонченість та привабливість, дорожочінність. Перспективним є дослідження лінгвокультурологічного аспекту концепту SCHÖNHEIT та способи його вербалізації в сучасній німецькій мові.

Література

- Брославська Л. Я. Концепт ВІЙНА в англомовній картині світу : до концептуальні основи / Л. Я. Брославська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 1051 : Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2013. – Випуск 73. – С. 46–51. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов. – М. : БГК им. И. А. Бодуэн де Куртенэ, 1998. – Часть II.2. – С. 942–1422. *История Европы* : в 8 т. / [Под ред. Е. В. Гутновой, Э. В. Удальцовой]. – М. : Наука, 1992. – Т. 2 : Средневековая Европа. – 808 с. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового запада / Ж. Ле Гофф. – Сретенск : МЦИФИ, 2000. – 368 с. *Оссовская М.* Рыцарь и буржуа : Исследования по истории морали / М. Осмовская. – М. : Прогресс, 1987. – 528 с. *Петров Е. В.* История, культура, повседневная жизнь населения Западной Европы в «рыцарский период» (X–XIII вв.) : Учебное пособие / Е. В. Петров. – Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. Гуманит. Ун-та, 2008. – 103 с. *Рябова Т. Б.* Женщина в истории западноевропейского Средневековья : Учебное пособие [Электронный ресурс] / Т. Б. Рябова. – Иваново : Издательский центр «Юнона», 1999. – Режим доступа : http://cens.ivanovo.ac.ru/publications/riabova_tb_women_in_medieval_times.pdf. *Славова Л. Л.* Концепт ПОЛИТИК в масс-медийном дискурсе (на материале украинского и английского языков) / Л. Л. Славова // Лингвоконцептология : перспективные направления. Монография. – Луганск : Изд-во ГУ «ЛГУ имени Тараса Шевченко», 2013. – С. 354–362. *Степанов Ю. С.* Константы : словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – [изд. 3-е, испр. и доп.]. – М. : Академический проект, 2004. – 982 с. *Тер-Минасова С. Н.* Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособие / С. Н. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с. *Эко У.* Эволюция средневековой эстетики / У. Эко. – СПб. : Азбука классика, 2004. – 288 с. *Goetz H.-W.* Leben im Mittelalter : vom 7. Bis 13. Jahrhundert / H.-W. Goetz. – [7. Aufl.]. – München : C.H. Beck, 2002. – 302 S. *Köbler G.* Althochdeutsches Wörterbuch [Электронный ресурс] / G. Köbler. – [6. Auflage]. – 2014. – Режим доступа : <http://www.koeblergerhard.de/ahdwbhin.html>. *Köbler G.* Mittelhochdeutsches Wörterbuch [Электронный ресурс] / G. Köbler. – [3. Auflage]. – 2014. – Режим доступа : <http://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>. *Watkins C.* The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots / C. Watkins. – [Second edition]. – Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2000. – 192 p.